

Т. М. Ігнацюк

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ПРАЦЭС НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА НА ПРЫКЛАДЗЕ КУЛЬТУРНА-САСЛОЎНАЙ СТРУКТУРЫ “МУЖЫК” – “ПАН”

У пачатку XIX ст. у культуры Беларусі знайшла адлюстраванне культурна-саслоўная структура тагачаснага грамадства: магнацкая культура, памесна-дваранская культура сярэдняй і дробнай шляхты, культура мяшчан і нерадавітага насельніцтва гарадоў і мястэчак, сялянская культура. На працягу XIX ст. паміж усімі саслоўямі ўзнікала супрацьстаянне, што было вынікам канфесійнай неаднастайнасці і культурнай супярэчнасці.

Пісьменнік У. Сыракомля адным з першых адчуў, што для беларусаў неабходна нацыянальна-культурнае адраджэнне. У вершы “Добрыя весці” ён апавядае, што трэба гаварыць аб рэвалюцыйных настроях сялян, аб павевах да перамен, якія ідуць разам з ветрам з-пад “заходніх нябёс”. “Заходзіць сонца пагодняга лета”, – кажа паэт. Творца вітае перамены: “Здароў будзь, вецер з далёкага света: Добрыя ж весці да нас ты прынёс!” (У. Сыракомля). Паэт адчувае, што хутка адбудуцца змены ў жыцці людзей, ён верыць, што нездарма прыходзяць “добрыя весці”, нездарма праліваецца кроў там, дзе “Б’юцца для славы, свабоды і чэсці і робяць вольных людзей з мужыкоў”. У вершы паэт называе беларусаў “хрышчоны народ”, а мяшчан – “царыкі-паганцы”. Гэтым размежаваннем ён падкрэслівае значнасць беларуса. Верш прасякнуты верай у роўнасць правоў мужыкоў з усімі, хто жыве ў нашым краі, услаўляе свабоду, братэрства, чалавечы гонар: “Мужык і шляхціц засядзе на лаве, Каб весці раду а сваёй зямлі. Як трэба думаць а грамадскай справе, На адно месца, як браты, прыйшлі – А як урадзім вайну на грамадзе Бараніць дзеткі, і зямлю, і дом, Мужык і шляхціц на каня усядзе Касіць касою, рубаць тапаром! Мужык і шляхціц стаў за пане браце, Рукі за рукі і грудзь за грудзь. Пяром на карце, сахой на ніве Адзін другому роўнасць засцярог”. (У. Сыракомля). Паэт выступае за вольнае і шчаслівае жыццё працоўнага люду на такой жа вольнай і мілай сэрцу роднай беларускай зямлі.

Беларуская літаратура ў першай палове XIX ст. была трыбунай для выказвання думак народа. Гэты час быў цяжкім для пісьменнікаў і адчуваўся моцны ўціск улады, таму сустракаюцца творы ананімнага характару. “Гэй жа, хлопцы!..”, “Паўстанцкая песня”, “Песня беларускіх жаўнераў” гучаць як песні-гімны, якія клічуць народ змагацца за лепшую долю. У творах адчуваецца вольналюбівы характар беларуса: “Дакуль будзем так маўчаць? Годзе нам сяздець у хаце! Нашто зямлю нам забралі?”

Па што ў пумы акавалі?” (“Песня беларускіх жаўнераў”); гучыць матыў здабытай волі: *“Мужык вольна стаў спяваці, Годзе, годзе прападаці!”* (“Паўстанцкая песня”). Аўтары выказваюць думку, што беларус-селянін павінен быць роўны з панамі, ён нічым не горшы за пана: *“Бо мы роўныя з панамі, Бо за вольнасць ўсе з касамі...”* (“Паўстанцкая песня”); *“Будзем роўныя з панамі, Самі будзем мы паны – І гарэлку, піць збанамі, І гуляць так, як яны”* (“Вясна Гола Перапала”). *“Зарыца кажа: «Вы – божыя дзеткі». Звезды мігаюць: «Братам стане пан...»* (“Уставайма, братшы!” В. Каратынскі). Письменнікі мараць аб лепшай долі мужыка, калі знікне саслоўная няроўнасць: *“Як бы быў якой сцінай Або горшы ад яго: білі пугай ды дубінай, А цяпер, брат, ого-го! Мужык будзе не скацінай; не раз скажа пан з паноў: «Пане Грышка, пане Міна! Як жа васпан? Ці здароў?»”* (“Вясна Гола Перапала”).

Народ у гэты часу быў пазбаўлены свабоды і нават уласнага імя: *“Праўда, што не чулі дзяды ні айцове, Каб над мужыкамі не былі панове”*, але людзі жывуць з надзеяй на лепшы час: *“Но цяпер на свеце ўсе іначай строяць, Ужо не сярмагі, ды сургуты кроцяць, Трэснуць яны, лопнуць, ужо іх не будзе, Бо ўжо рэчы сталі ў цара аб людзе: Каб быў мужык волен, ды цар яго панам, Каб не смеў ніколі зваць пан яго хамам”* (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”). Калі лепшы час прыйдзе, то мужык перастане баяцца пана і слухацца яго, знікне іх супрацьстаянне: *“Няхай дасць бог толькі вольнасці прыждаці, Будуць паны самі слезкі палыкаці, Скончыцца адразу іхна панаванне. Тады яны хіба, што бяда, пазнаюць, Бо цяпер ніколі нам не спагадаюць. Дай нам толькі, божжа, скоранька прыждаці, Каб маглі спакойна пасядзеці ў хаце, Пана не баяцца і войта загаду, Было б у нас болей і добра і ладу”*. У параўнанні паноў (*“Як чорт перад д’яблам пражэцца іх сіла”*, *“Як чорта піхаюць, ўсюды слухаць трэба”*) (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”); *“Як воўк пад лаваю не уляжыш ціха”*, *“А кроў нашу, як вуж, п’е”* (“Гэй жа, Хлопцы!”) з мужыкамі: *“Вось нам вольнасць дадуць скоро, І, як птушкі, будзем жыць”* (“Вясна Гола”) аўтары звяртаюцца да беларускага фальклору, падкрэсліваючы супярэчнасць духоўнага і маральнага аблічча простага селяніна і пана.

Письменнікі XIX ст., пішучы па-беларуску, працавалі мужа і самаахварна. Яны адчувалі неабходнасць вырашэння існуючых праблем шляхам дасягнення ўнутранай згоды, а не шляхам барацьбы. У сваіх творах яны адлюстроўвалі такое сацыяльнае жыццё, у якім няма супрацьпастаўлення ніякіх саслоўных інтарэсаў, а існуюць адзіныя духоўныя каштоўнасці і агульназначальная мараль, адзінства культуры і традыцый простага селяніна і пана. *“Уклаў Бог адны нам пачуці ў грудзі, Мы ўсе – адной мацеры дзеці”* – так гаворыць пра гэты час Я. Чачот. Письменнік імкнецца несці ў побыт селяніна сапраўдную культуру, высокую мараль. У вершы *“Нашто на дым выядае вочкі?”* паэт паказавае

бедную, простую хату селяніна, у якой няма ні акон, ні каміна. Сам дым ідзе ў хату, дзе разам жывуць людзі і жывела. Пры дапамозе такіх фігур маўлення, як паўторы (анафара) (*“Нашто нам дым выядае вочкі? Нашто нам дым марае сарочки? Нашто нас дым, дзеткі мілы, Гоніць з дому да магілы?”*); *“Ой, нашто сядзім мы, як ў норы, Ой, нашто у хаце, як аборы?”*; *“Чы не ёсць у нас шкло і гліна? Чы мы не можам вывесць каміна?”*); эпіфара (*“Сама пры печы уся скалее, Дзеткі у кутку скалеюць”*); эпітэты (*“І ў светлае аконца Упусціць мілае сонца?”*; *“Дзеткі у кутку скалеюць, Бледны, чорныя хварэюць”*) аўтар паказвае цяжкае становішча простага, неадукаванага селяніна. Гэта ж мы бачым у наступных радках другога верша: *“Калі ж вы чытаць ужсо будзеце, брацця? Вы ўведалі б з Божае ласкі, Што вам неслі шчыра мы гэта багацце – Ніў нашых калоссе і краскі”* (*“Любым сялянам з-пад Немана і Дзвіны”*). Письменнік бачыць неадукаванасць простага мужыка і звяртаецца да мяшчанства, праводзячы параўнанне паміж імі, кажучы, што ўсе роўныя: *“А сенья хай знаюць вяльможныя людзі, Хто працай узнес іх у свеце Уклаў Бог адны нам пачуцці у грудзі, мы ўсе – адной мацеры дзеці”* (Я. Чачот).

У вешы Паўлюка Багрыма “Заграй, заграй, хлопча малы...” мы адчуваем крык душы простага сялянскага хлапчука, у якога няма дома, бацькі, “бацька кіямі забіты”, а ён сам павінны бегчы са сваей радзімы: *“Заграй, заграй, хлопча малы, І ў скрыпачку, і ў цымбалы, А я зайграю ў дуду, Бо ў Крошыне жыць не буду”* (П. Баграм). Герой верша хоча “ў ваўкалака абярнуцца” або марыць, “каб я каршуном радзіўся” тады б было лепшае жыцце: *“Каб я каршуном радзіўся, Я бы без паноў абыўся: Упанішчыну б не пагналі, У рэкруты б не забралі І ў маскалі не аддалі”* (П. Баграм). Сялянскі хлопец не хоча расці, таму што яго чакае нядобрая доля: паншчына або салдацкая служба. Гэты верш – нараканне на цяжкае жыццё простага чалавека.

Першай беларускай камедыяй з’яўляецца фарс-вадэвіль “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча. У творы аўтар падымае актуальную тэму сацыяльнага падзелу грамадства на паноў і мужыкоў, высмейвае неадукаванасць і недалянабачнасць людзей, хамства, гатоўнасць выступіць супраць другога дзеля сваей нажывы. Ціхон Пратасавіцкі, прадстаўнік пінскай шляхты, “да жывога” пакрыўдзіўся на Івана Цюхай-Ліпскага за тое, што той назваў яго “не шляхціцам”.

Прадстаўнікі кіруючага саслоўя паказаны як прагныя да нажывы: *“Куторга. Вот дзіва. – на тое ён і асэсар! Заўваж толькі – у яго і рукі даўжэй, як у другіх людзей. Ты ведаеш яго прыпавесць: чырвонае – белае ўсё перадылае”*; *“Гдзе унадзіцца юрыста, Вымеце хату дачыста, Такіх дзіваў нагаворыць, Так многа кручкоў натворыць, Што, пачасаўшы затылак, Не расупоніш памылак. Не дасі, – цябе замучыць. Добра стара казка вучыць: Дзярэ каза ў лесе лозу, Воўк дзярэ у лесе козу, А ваўка –*

мужык Іван, А Івана – ясны пан, Пана ўжо дзярэ юриста, А юристу – д'яблаў трыста!”.

Прадстаўнікі шляхты не грэбуюць цяжбамі паміж сабой, для іх гэта звычайная справа: “Куліна. Парадзь, пане Куторга, – ты ж такі чалавек бывалы і на судах цягаўся”. “Харошае жніво” для судзі Кручкова той час, калі ён прыязджае рассудзіць паноў: “Кручкоў. Ну, пане Пісулькін, пакінь ваша заляцанне, а бярыся за дзела. Тут, брат, нам харошае жніво!..”. “Ваша міласць”, “найяснейшая карона” не грэбуе данінай з дробнай шляхты: “Кручкоў. А чы сабралася шляхта з ваколіцы? Дзясцікі. Усе сабраліся, хто з курыцаю, хто з кадобчыкам мёду, а хто з сушонай рыбай. Чакаюць, што ваша міласць ім прыкажа”; “Куліна. А што будзе? Вядома, юриста, – абдзярэ ўсіх дачыста ды і паедзе з Богам дахаты”; “Альпенскі (убок). Не быў бы судовы чалавек! Пабраў рублі ды яшчэ на капейкі сягае. У іх ужо такая натура: без капеек і чвэрцяў, як без солі ў страву, ніяк не абойдуцца: капейкі і чвэрці – да скарбу, а рублі – сабе”. Судзія Кручкоў выкарыстоўвае бязграматнасць шляхты ў сваіх карыслівых мэтах, каб зноў прыехаць і пазбіраць з іх “даніну”.

У канцы XIX ст. такія пісьменнікі, як Я. Купала, Я. Колас, К. Чорны, М. Багдановіч, Ф. Багушэвіч звяртаюцца ў сваёй творчасці да больш рэалістычнага паказу жыцця як простага селяніна, так і панства і духавенства. Галоўным яны лічылі паказаць, як у гістарычным працесе развіваецца асоба, як вырашаюцца сацыяльныя супярэчнасці ў тагачасным грамадстве.

Ф. Багушэвіч паказвае ў вершы “Мая дудка” простага мужыка, які “як тая рыба ды на лёдзе б’ецца”, а нічога ў яго няма, ён не стаў вольным: “Сорак гадоў б’юся, Ніяк не звярнуся, Ніяк не натраплю Вадзіцы хоць каплю, Ды такой вадзіцы, Ды з такой крыніцы, Што, як хто нап’ецца, Дык вольным стаецца”. Народ шукае дудку “ад жалю”, “ад смутку”, якая магла б выправіць сацыяльную несправядлівасць і скончыць гранне тады, як барацьба народа скончыцца: “Як слязы не стане, Заціхне ігранне, – Кінь наўкола вокам, Дык крывавым сокам – Не слязой – заплачым, Як усё абачым. Як крыві не стане, Тагды кончу гранне!”.

У вершы “Дурны мужык, як варона” паэт таксама звяртае ўвагу на класавую няроўнасць: “Да навукі ён не браўся, Закасіўся, заараўся; Дурнем умрэ, як радзіўся, Сам сабой дурным зрабіўся”; “Касой махаў ад рання: Наклаў стагоў, людзям – любя, Ў хаце ж сена – ані звання”; “Сам жывець у мокрай яме, Дзверы заткнуў аначамі!”. Мужык “дурны”, невучоны і забіты, але гэта яго працай жывуць вяльможы: “Глядзі! горы паразрыты, А чугункай свет абвіты. Ўсё з мужыцкай цяжкай працы, Усе едуць у палацы; Ў мужыка ж няма білета! Ці ж не дурань мужык гэта?”

У вершы “Як праўды шукаюць” для мужыка “простая праўда згінула у свеце”, таму што “Судоў нарабілі, начальстваў ці мала: Пасрэднік і

воласць, сынод і санаты, Прысутва і вокруг, управы, палаты. А найбольш міравых, участковых і з'ездаў, Што ў полі каменя, што гвездаў!" У вершах "Бог не роўна дзеле", "Праўда", "Ахвяра", "Чаго бяжыш, мужычок?", "Мая хата" паэт звяртаецца да праблем нялегкай долі сялянства. Верш "Праўда" падобны да верша "Зайграй, зайграй, хлопча малы!". У творы гучыць тое ж пытанне; "нашто ж я нарадзіўся?". Мужыку цяжка жыць, ён марыць, каб людзі сталі роўнымі, пачулі "праўду": "Каб жа тое слова ды людцоў з'яднала, Каб на тое слова ворагоў не стала; Каб людцы прызналі братоў ды братамі – Дзяліліся б доляй і хлеба шматамі". "Ланцугі на людцах, што з хат уцякаюць. Не здэкуйся ж, Божжа, нада мной, над імі: Парабі усіх нас, як камень, глухімі!; Ды каб не зазнала ніяке стварэнне Гэтай долі нашай да веку сканчэння! Не пачуў ён энку, не ўвідзеў мукі, Крыж уеўся ў плечы, ланцугі у рукі!" – нікому такой долі не жадае прасты мужык, бо так жыць зусім немагчыма. У вершы "Бог не роўна дзеле" паказана вострае проціпастаўленне двух саслоўяў: працоўнага і мяшчанскага. Ужо з першых радкоў паэт пытае: "Чым то дзеіцца на свеце, што не роўна дзеле бог?" Далей, з дапамогай кантрасту, мы бачым розніцу жыцця двух класаў: мужыцкага і панскага. Пан – "у золаце з плеч да ног", "мае хатаў многа", "едзе у вагоне, есць толькі мяса і пірог", "аднаму дзiesiąткі служкі зарабляюць сотні сот", "як кісель, дрыжыць жывом"; а мужык – "каб прыкрыцца хоць анучай – вельмі труд", "у сцяне дзюры", "паўзе з клункам па дарозе", "хлеб жуе з мякінкай, хлѣбча квас ды лебяду", "сам на дзiesiąтак працуючы, лье свой пот", "высахшы, як аплатак, цянюсенькі, як той кнот". Аўтар адзначае ўсе дэталі і з іх дапамогай малое выразныя, каларытныя вобразы тагачаснай рэчаіснасці.

Такім чынам, у XIX – пачатку XX ст. узнікла неабходнасць дэмакратызацыі культуры, а разам з ёй і літаратуры, якая ўсё больш набывала агульначалавечы змест, выразныя дэмакратычныя рысы. Сацыяльныя супярэчнасці, якія найбольш абвастрыліся ў гэты час, выклікалі неабходнасць узнікнення разнажанравай літаратуры, якая зможа адлюстравать шматграннасць нацыянальнага свету беларускага народа і этапы эстэтычнага і культурнага развіцця чалавецтва.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гніламёдаў, У. Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 246 с.
2. Лойка, А. А. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : вучэб. дапам. для філал. спецыяльных вузаў / А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1988. – 486 с.